

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У юридичній науці немає, мабуть, іншої такої категорії, яка б так часто вживалася і мала б настільки широкий зміст, як категорія гарантій. В одних випадках ми говоримо про гарантії законності, в інших – про законність як гарантію, про гарантії відповідальності і про відповідальність як гарантію.

Слово „гарантія” французького походження, що в перекладі означає умову, яка забезпечує що-небудь [1, с.111].

У юридичній літературі немає єдиної думки з приводу того, що все ж таки слід розуміти під поняттям процесуальні гарантії. Одні автори під гарантіями розуміють спеціальні правові засоби [2, с.37], інші – не тільки такі засоби, але і весь порядок правового регулювання, принципи права [3, с.28-29] та процесуальну форму [4, с.105]. Також висловлювалися думки про те, що під гарантіями слід розуміти умови і засоби, що забезпечують реалізацію та охорону прав і свобод [5, с.29].

У сучасний період під гарантіями розуміють передбачені кримінально-процесуальним законом засоби досягнення завдань кримінального судочинства та охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь. Таку думку висловив М.М.Михеєнко [6, с.32], а на думку Ю.М. Грошевого, процесуальні гарантії – це сукупність встановлених законом правових норм, що забезпечують законний і обґрунтований розгляд кожної кримінальної справи і виконання інших завдань кримінального судочинства [7, с.29].

На нашу думку, під поняттям гарантій слід розуміти норми, що забезпечують законний і обґрунтований розгляд кримінальної справи, а також умови і засоби, що сприяють реалізації, охороні прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному процесі.

Вчені-процесуалісти розрізняють поняття гарантій у двох значеннях – у широкому, як процесуальні гарантії правосуддя, та у вузькому, як процесуальні гарантії прав особи.

Зокрема, професор М.С.Строгович пише: „...Поняття процесуальні гарантії має і інше більш вузьке значення. Кримінально-процесуальне право, визначаючи порядок діяльності суду, прокуратури та слідства, встановлює поряд з тим ряд прав, що надаються тим особам, які беруть

Кульчак Л.С. Деякі питання щодо вдосконалення поняття процесуальних гарантій осіб у кримінальному судочинстві України.

участь у діяльності суду, прокуратури та слідства – обвинуваченим, потерпілим, свідкам і т.д. Надаючи цим особам визначені права, кримінально-процесуальне право забезпечує реалізацію та охорону цих прав відповідними гарантіями.

Таким чином, процесуальними гарантіями у вузькому значенні слова є ті встановлені законом засоби, за допомогою яких особи, що беруть участь у процесі, можуть захищати свої права та інтереси [8, с.14].

Виходячи з визначення, яке формулює Строгович М.С., можна зробити висновок, що серед усіх гарантій правосуддя, які існують у законодавстві, необхідно виділити важливу групу гарантій, яка відрізняється від інших тим, що забезпечує права осіб, які беруть участь у процесі.

Проблема гарантій прав особи викликає закономірну зацікавленість у вчених-юристів. Вона розглядається як загальною теорією держави і права, так і галузевими правовими науками. Вивчення цієї проблеми в кримінальному процесі України має важливе практичне значення, тому що забезпечення прав учасників кримінального процесу нерозривно пов'язано з побудовою правової держави в Україні та створенням судочинства охоронного типу.

Процесуальні гарантії прав та законних інтересів учасників кримінального процесу України являють собою закріплені в законі правові засоби, що забезпечують реалізацію суб'єктивних прав особи, захист її законних інтересів. Слід наголосити на тому, що від ефективності діяльності правоохоронних органів залежить реальність та повнота забезпечення прав та законних інтересів кожного учасника кримінального судочинства України.

Поняття процесуальних гарантій є багатограним, а тому існує невизначеність і різноплановість у формулюванні системи процесуальних гарантій прав особи серед учених-процесуалістів.

Так, Д.М.Чечот у цю систему включає загальні гарантії суб'єктивних прав та інтересів (економічні, політичні, ідеологічні) і спеціальні (юридичні) гарантії.

На думку Л.Д.Кокорєва та В.З.Лукашевича, до системи процесуальних гарантій відносять: процесуальні норми і закріплені в них права та обов'язки учасників процесу, принципи процесу, процесуальну форму, діяльність учасників процесу та законність [9, с.109-116].

У науці кримінально-процесуального права під системою гарантій прав особи деякі розуміють усю сукупність процесуальних норм, весь кримінальний процес. Так, В.А.Стрємовський вважає, що в якості системи процесуальних гарантій виступає сама процесуальна форма кримінального судочинства. Навряд чи можна погодитися з таким трактуванням процесуальної форми, яка не охоплює гарантій правосуддя, прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

На нашу думку, до системи процесуальних гарантій належать:

1. Процесуальна форма.
2. Принципи, на яких базується правосуддя.
3. Процесуальні обов'язки його суб'єктів.
4. Кримінально-процесуальна відповідальність.

Е.Ф. Куцова та І.Д. Перлов вказують на наявність системи процесуальних гарантій прав громадян у кримінальному судочинстві, розглядаючи її як сукупність прав і відповідних їм обов'язків суду, прокурора і слідчого. Слід погодитися з тим, що процесуальна форма судочинства виступає як універсальна гарантія правосуддя, прав та законних інтересів учасників кримінального процесу. На нашу думку, навряд чи можна погодитися з тим, що вищезгадані автори до процесуальних гарантій прав громадян відносять сукупність суб'єктивних прав і відповідних їм обов'язків. Суб'єктивні права – це передбачені нормами кримінально-процесуального права можливості певної поведінки суб'єктів, а процесуальні гарантії, на відміну від суб'єктивних прав, виступають як правові засоби, що забезпечують реальну можливість їх здійснення, охорону від порушень, а також сприяють відновленню порушених прав та законних інтересів. Це означає, що процесуальні права не можуть одночасно виступати і як засоби, що забезпечують їх охорону та реалізацію, а тому, на нашу думку, їх не слід включати в систему кримінально-процесуальних гарантій.

Сучасному етапу розвитку кримінально-процесуального законодавства притаманне посилення процесуальних гарантій прав і свобод громадян, подальше вдосконалення процесуальних норм, в яких вони закріплені, внаслідок чого охорона і захист прав та законних інтересів підозрюваного, потерпілого, обвинуваченого, цивільного позивача та відповідача, здійснюються через систему процесуальних засобів і гарантій.

Одним із найважливіших суб'єктів процесуальної діяльності є обвинувачений (підсудний). З метою досягнення завдань судочинства він наділений широкими правами, які складають зміст найбільш широкого права обвинуваченого – права на захист. Для його реалізації закон наділяє обвинуваченого реальними можливостями захищатися від висунутого обвинувачення і в той же час гарантує дійсне втілення в життя цих можливостей у кожній конкретній справі. Гарантіями цього є, зокрема, вимоги закону про обов'язкове повідомлення слідчим або особою, що проводить дізнання, суті обвинувачення, за яким дана особа притягується до кримінальної відповідальності (ст. 140 КПК), обов'язок слідчого допитати обвинуваченого після пред'явлення йому обвинувачення (ст. 143 КПК), ознайомлення обвинуваченого зі всіма матеріалами

справи після закінчення досудового розслідування (ст. 218 КПК), вручення підсудному копії обвинувального висновку не пізніше як у 3-добовий строк до дня розгляду справи у судовому засіданні (ст. 254, 286 КПК), обов'язок суду допустити обраного підсудним захисника або призначити захисника, якого просить підсудний (ст. 45 КПК).

На наш погляд, слід врегулювати у законі становище потерпілого в кримінальному процесі, оскільки його процесуальні можливості повинні в більшій мірі бути використані в інтересах встановлення істини і здійснення правосуддя, а також розширення його суб'єктивних прав, гарантій прав та законних інтересів, таким чином, вдосконалити правовий статус потерпілого. Отже, ефективність реалізації прав і законних інтересів потерпілого напряму залежить від визнання такої особи потерпілим. Ми погоджуємося з точкою зору тих учених (М.І. Гошовський, П.С. Дагель), які вважають, що особа повинна визнаватися потерпілим не тільки тоді, коли злочином їй заподіяна будь-яка реальна шкода, а і тоді, коли злочином створюється загроза настання такої шкоди.

Аналіз матеріалів слідчо-судової практики свідчить про те, що у випадках, коли кримінальна справа порушується не за заявою потерпілого, досить часто особа визнається потерпілим лише після пред'явлення обвинувачення, а інколи – і після закінчення досудового розслідування. На нашу думку, така практика є недопустимою. Ми вважали б за доцільне закріпити у КПК України обов'язок органів, які введуть кримінальне судочинство, визнати особу потерпілим як тільки буде встановлено, що їй злочином заподіяна або могла бути заподіяна шкода. Такий обов'язок повніше гарантуватиме реалізацію прав і законних інтересів потерпілого.

Система гарантій прав і законних інтересів потерпілого є складовою частиною гарантій прав та інтересів особи в кримінальному процесі України.

Її основу складають цінності і блага, що належать потерпілому та охороняються правом: життя, здоров'я, честь, гідність, майно. Можна виділити такі елементи системи гарантій прав та інтересів потерпілого, як:

1. Охорона честі, гідності, доброго імені.
2. Виявлення, притягнення до кримінальної відповідальності, засудження та покарання особи, що спричинила своїми злочинними діями моральну, фізичну чи майнову шкоду.
3. Забезпечення особистих і майнових прав та інтересів.
4. Активна участь у досудовому розслідуванні та судовому розгляді.

Таким чином, ця система передбачає охорону і забезпечення таких благ і цінностей, якими потерпілий володіє як громадянин та суб'єкт

кримінального процесу. Система гарантій покликана забезпечити загальну охорону прав та інтересів осіб, що потерпіли від злочинного діяння.

У кримінально-процесуальному законодавстві законодавчо закріплено також систему гарантій прав та інтересів цивільного позивача і цивільного відповідача. Для кожного з цих учасників процесу важливого значення набуває охорона майнових прав. Однак було б не повно і не правильно всю систему гарантій цих учасників зводити тільки до сукупності законодавчих засобів, що забезпечують охорону матеріальних благ і цінностей цивільного позивача і цивільного відповідача. Захист їх прав та інтересів пов'язаний з повним та об'єктивним розкриттям злочину, покаранням винних та встановленням реальної матеріальної шкоди. Зрозуміло, що цивільний позивач і цивільний відповідач зацікавлені в тому, щоб їм була надана можливість здійснювати вплив на хід і вирішення кримінальної справи в частині цивільного позову.

Для охорони прав та інтересів цивільного відповідача важливе значення має правильне встановлення дійсних меж як матеріальної, так і моральної відповідальності за злочинні дії підсудного. Таким чином, цивільний відповідач зацікавлений в тому, щоб у кримінальному судочинстві була забезпечена охорона його моральних цінностей. Для цього в законі передбачені відповідні гарантії.

На нашу думку, цивільний позивач необґрунтовано позбавлений ряду прав, якими наділений потерпілий, а тому було б доцільно розширити права цивільного позивача або об'єднати дві процесуальні фігури - потерпілого і цивільного позивача.

Аналіз законодавства і цінностей, в охороні яких зацікавлений цивільний позивач, дає можливість зробити висновок про те, що систему його гарантій складають:

1. Забезпечення, розгляд і задоволення матеріальних вимог (цивільного позову).
2. Гарантії процесуальних прав.
3. Гарантії особистих прав та інтересів.

Ця система гарантій охоплює методи і засоби, що дають цивільному позивачу реальну можливість захищати і охороняти матеріальні і духовні блага, які мають для нього значення.

Що стосується цивільного відповідача, то систему юридичних засобів охорони його життєвих благ, як громадянина і суб'єкта кримінального процесу, складають гарантії:

1. Майнових прав та інтересів.
2. Процесуальних прав.
3. Особистих прав.

Ці засоби призначені для забезпечення здійснення правомірних дій, попередження і усунення порушень матеріальних чи інших інтересів цивільного відповідача.

Закріплена в законодавстві система процесуальних гарантій прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача, реалізується як на окремих стадіях кримінального процесу, так і стосовно до різних інститутів кримінально-процесуального права, дає найбільш повне уявлення про методи і засоби, предмети охорони, захист і забезпечення яких є, з одного боку, суб'єктивним правом, а з іншого, – охоронювані законом інтереси особи.

Система процесуальних гарантій прав та інтересів кожного учасника кримінального процесу вказує слідчому, прокурору, адвокату і суду на те, які цінності, блага та інтереси особи знаходяться під охороною суспільства, держави та закону, напрямок, в якому вказані органи і особи зобов'язані здійснювати покладену на них правоохоронну функцію у відношенні до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача. Завдяки цьому складаються найбільш сприятливі умови для реалізації прав і захисту інтересів кожного із вищеперелічених учасників кримінального судочинства.

1. Словник іншомовних слів. – М., 1982. – С. 111.
2. Правовые гарантии законности в СССР. – М., 1962. – С. 37.
3. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1958. – С. 28-29.
4. Юридическая процессуальная форма. – М., 1976. – С. 105.
5. Вигрук Н.В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан // Правоведение. – 1964. – № 4. – С. 29.
6. Михеско М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. – К., 1999. – С. 32.
7. Грошевой Ю.М. Кримінальний процес України. – Харків, 2000. – С. 29.
8. Строгович М.С. Кримінальний процес. – М., 1946. – С. 14.
9. Кокорев Л.Д., Лукашевич В.З. Указ. Ст. // Вестник ЛГУ. – 1977. – №11: Экономика, философия, право. – Вып. 2. – С.109-116.

L.Kulchak

SOME QUESTIONS OF IMPROVING THE MEANING OF GUARANTEE OF PERSON'S RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDING

The article given is devoted to the meaning and understanding of guarantee of person's rights in Ukrainian jurisdiction. The article explains what the guarantee means, its kinds and also are given characteristics of rights of persons who take part in court process.